

Een
wereld vol
ALMANAKKEN

FREDERIK SCHREUDER

100 bijzondere
exemplaren

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds, Stichting Frederik Mullerfonds, het Isa de la Fontaine Verwey-le Grandfonds, Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M van der Helm en M.C.J. Schreuder.

Tekstredactie Anne-Dirk Renting

Fotografie Raphaël Rijntjes

Ontwerp omslag en binnenwerk Jan Johan ter Poorten, Aperta

Afgebeeld op het omslag (van linksboven met de klok mee): Jinwéntáng tóngshū, 1858, Foshan; Almanach nova, 1521, Venetië; Panchānga (Hindoekalender), 1945, Salumbar; Kalendarium Gregorianum perpetuum, 1582, Venetië.

ISBN 978 94 6249 918 8

NUR 694

© 2023 Frederik Schreuder

en Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

VOORWOORD

Mijn fascinatie voor almanakken

Ruim veertig jaar heb ik almanakken verzameld, niet alleen afkomstig uit Nederland, maar ook uit andere landen in Europa, Azië, Noord- en Zuid-Amerika, Afrika en Australië. Mijn fascinatie om almanakken te verzamelen ontstond tijdens mijn studententijd in Amsterdam in de Oudemanshuispoort, waar sinds het midden van de achttiende eeuw door kooplieden wordt gehandeld in oude boeken. Hier kocht ik in 1974 mijn eerste almanak met de veelzeggende titel *Vergeet mij niet: muzen-almanak voor 1857*. Ik betrad voor het eerst de wereld van het oude boek en raakte steeds meer geïnteresseerd in de geschiedenis van almanakken en tijdrekenkunde. Almanakken waren voor mij ideale hulpmiddelen om het verleden te bestuderen en beter te begrijpen. Door het in handen houden van oude boeken maakte ik contact met het verleden.

Hoe selecteert een verzamelaar boeken die in zijn collectie passen? In het begin kocht ik vrijwel alle almanakken die ik in antiquariaat aantrof. Het woord almanak op de titelpagina was voldoende prikkel om tot aankoop over te gaan, waardoor het meestal impulsaankopen waren. Na een tiental jaren werd ik echter selectiever en vroeg ik me iedere keer af wat de toegevoegde waarde van een nieuw exemplaar was voor mijn verzameling. Daardoor werden de exemplaren mooier en vooral ook ouder en zeldzamer, want een serieuze verzamelaar blijft altijd zoeken naar het ultieme boek. Naast vele almanakken, gevonden in antiquariaten en op boekenbeurzen, kocht ik later ook af en toe op veilingen en internet bijzondere exemplaren, soms met het wapen van Europese vorstehuizen of adellijke families in goud gestempeld op het voorplat. Ondanks hun imponerende boekband blijven echter ook deze almanakken in wezen nederige boekjes voor dagelijks gebruik.

Tijdens mijn werkzame leven als huisarts waren de speurtochten in oude boekwinkels een aangename invulling van mijn vrije tijd. Soms trof ik onverwacht een fraai ex libris aan in een almanak, bijvoorbeeld van Léontine Arman de Caillavet, maitresse van Anatole France, in een *Almanach*

des ridicules voor 1801 (nr. 47), of van Alexandre Grimod de la Reynière (1758-1837), de schrijver van de beroemd geworden *Almanach des gourmands* (nr. 48). Bijzonder zijn ook de ex libris van Paul Lacombe (1848-1921), bibliothecaris van de Bibliothèque nationale de France, in een *Almanach des honnêtes gens* uit 1797 en van Félix Meunié, wiens grote verzameling geïllustreerde almanakken uit de achttiende en negentiende eeuw in 1920 werd verkocht, in een *Étrennes lyriques* uit 1782.

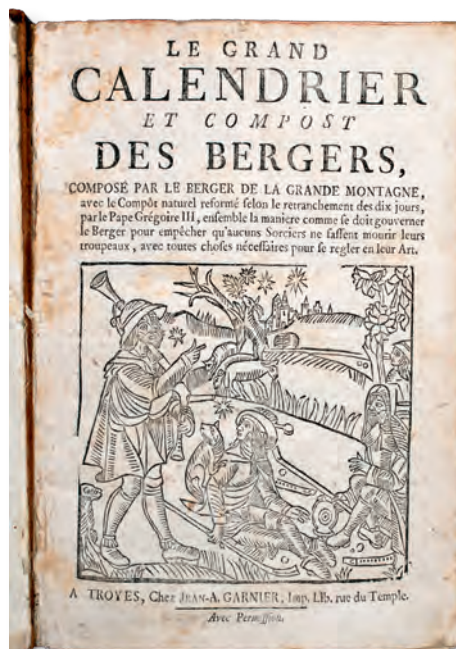
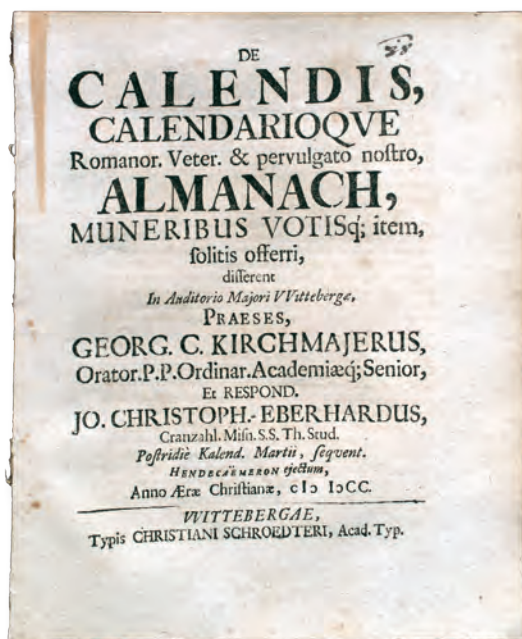
Een andere keer vond ik onverwacht op de stoffige zolder van een boekwinkeltje in Istanbul een oude almanak uit Afghanistan (nr. 92) of in een antiquariaat in Lissabon, verstopt achter in een boek, originele brieven van de *International Fixed Calendar League* uit 1930, met een voorstel voor een nieuwe kalenderhervorming. In India speurde ik drie weken in vele steden om uiteindelijk in een antiekzaakje in Udaipur, Rajasthan, een oude astrologische almanak te ontdekken, geschilderd op een linnen rol (nr. 95). In Seoul lukte het mij, ondanks de taalbarrière, om in een winkel afgeladen met stapels boeken en tijdschriften een oude Koreaanse almanak te vinden (nr. 86).

Daarnaast kocht ik vele naslagwerken over almanakken, zoals het nog steeds indrukwekkende boek over Franse almanakken van John Grand-Carteret (Parijs 1896) en talloze boeken over tijdrekenkunde, onder andere het complete werk van de door mij zeer bewonderde Walter Emile van Wijk (1887-1961), privaatchoortijdrekenkunde aan de universiteit van Leiden. Vermeldenswaard is ook het belangwekkende *Lehrbuch der Chronologie* (Berlijn 1831) van de Duitse hoogleraar Ludwig Ideler, met het fraaie ex libris van Van Wijk. Een bijzonder exemplaar in mijn verzameling is een oude dissertatie over almanakken, *De Calendis, Calendarioque Romanorum Veterum & pervulgato nostro, Almanach*, in 1700 verdedigd door Johann Christoph Eberhard aan de universiteit van Wittenberg. Bovendien verzamelde ik werken over astronomie, onder andere van Sacrobosco, Peurbach, Apianus, Gemma Frisius, Christiaan Huygens, La Lande en Fontenelle, en verder vele naslagwerken over boek- en bibliotheekgeschiedenis.

Dit boek is bedoeld als een eerbetoon aan de almanak, eens een onmisbare huisvriend en raadgever. Het wil niet alleen de schoonheid en verrassende diversiteit laten zien van oude almanakken wereldwijd, maar ook de sporen van de gebruikers, zoals de moddervegen in een boerenalmanak (nr. 46), dagboekantekeningen van kooplieden in comptoiralmanakken (nr. 13) of de notities van een Engelse scheepskapitein in een *Nautical Almanack* (nr. 29). Om de ontwikkeling van almanakken zichtbaar te maken worden ze chronologisch gepresenteerd en in hun historische context geplaatst. Tevens wordt uitgebreid aandacht besteed aan tijdrekenkundige aspecten.

Uit mijn collectie van zevenhonderd almanakken heb ik honderd exemplaren uit vijftien landen geselecteerd. Het was moeilijk om een keuze te maken, want alle almanakken die ik heb verzameld hebben voor mij een speciale betekenis. Natuurlijk had ik meer almanakken kunnen beschrijven, maar dat zou niets wezenlijks toevoegen aan het verhaal dat ik wil vertellen, namelijk dat de almanak het enige boek op aarde is, dat alle culturen met elkaar verbindt.

Frederik Schreuder

Dissertatie over kalenders en almanakken (Universiteit van Wittenberg, 1700)

Schaapherdersalmanak (Troyes, 1770, no. 27)

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	11
1 Calendarium, 15 ^e eeuw, Troyes	17
2 Almanach nova, 1521, Venetië	19
3 Calendarium Gregorianum perpetuum, 1582, Venetië	21
4 Martyrologium Romanum, 1586, Antwerpen	23
5 Diarium sive Calendarium Romanum, 1593, Wittenberg	25
6 Almanach voor heden en morghen, 1665, Antwerpen	27
7 Alter und neuer Haupt-Calender, 1666, Neurenberg	29
8 Deventer almanach, 1683, Deventer	31
9 Der Drey Königreiche Engelland Schott- und Irrland Curieuser Geschichts-Calender, 1698, Leipzig	33
10 Connoissance des temps, 1703, Parijs	35
11 Almanach pour l'année bissextile, 1720, Parijs	37
12 Eeuwigduurende liefdes almanak, 1721, Cyprus [= Leiden]	39
13 Nieuw geïnventeerde Koopmans Comptoir- en Schrijf-Almanach, 1724, Amsterdam	41
14 Almanach du Diable, 1737, Aux enfers [Parijs?]	43
15 Almanach, 1739, Stockholm, Uppsala, Skara	45
16 Goldsmith. An Almanack, 1739, Londen	47
17 Almanach dauphin, 1751, Parijs	49
18 The Oxford almanack, 1751, Oxford	51
19 The Ladies Diary: or Woman's almanac, 1753, Londen	53
20 Almanacco perpetuo, 1754, Venetië	55
21 Verbesserter und Neuer Türcken-Calender, 1759, Neurenberg	57
22 Almanach ou prognostication perpétuelle des laboureurs, 1764, Rouen	59
23 Le messenger boiteux, 1765, Basel	61
24 The Gardiners Kalendar, 1765, Londen	63
25 Almanach philosophique, 1767, Goa [= Bouillon]	65
26 Calendrier Royal, 1769, Rouen	67
27 Le grand calendrier et compost des bergers, [1770], Troyes	69
28 Almanach de l'étranger, 1771, Parijs	71
29 The nautical almanack, 1772, Londen	73
30 The Gentleman's and Citizen's Almanack, 1774, Dublin	75
31 Almanach de cabinet, 1778, Orleans	77
32 Calendarium inclyti ordinis Equestris D. Huberto sacri, 1781, [Mannheim]	79
33 Neuer Schreibkalender zu Ehren des Heiligen Johann von Nepomuck, 1782, Neuhaus	81
34 Éphémérides des mouvemens célestes, 1783, Parijs	83
35 Des Hohen Teutschen Ritter Ordens Balley Franken Wappen Calender, 1783, Augsburg	85
36 Almanach de caprice, [1784], Amsterdam [= Parijs]	87

37	Le prix dû à l'amour, 1789, Parijs	89
38	Étrennes à la vérité ou Almanach des aristocrates, 1790, Spa [= Parijs]	91
39	An astronomical diary or almanack, 1792, Boston	93
40	Almanacco Toscano, 1793, Florence	95
41	Almanach des prisons, 1794, Parijs	97
42	Almanach de Gotha, 1794, Gotha	99
43	La Foiropédie, Almanach des chieurs, [1795-1800, Lille?]	101
44	Almanach de campagne de Luxembourg, 1797, Luxemburg	103
45	Almanach voor de negentiende eeuw, [1801], Amsterdam	105
46	Almanach voor den boerenstand, 1801, Amsterdam	107
47	Almanach des ridicules, 1801, Parijs	109
48	Almanach des gourmands, 1803, Parijs	111
49	Calendarium in usum utriusque ecclesiae, 1805, Buda	113
50	Calendario lunario e prognostico nuovo, 1806, Napels	115
51	Calendrier perpétuel et historique, 1810, Parijs	117
52	Calendrier hébraïque, 1814, Bordeaux	119
53	Kalendario manual y guía de forasteros de Madrid, 1815, Madrid	121
54	Zōshū kaisei wakan nenreki-sen, 1819, Edo (Tokio)	123
55	Calendrier portatif, 1821, Parijs	125
56	Oesterreichischer Schreib-Kalender, 1825, Wenen	127
57	Wesna. Almanach pro kwetaucj swět, 1837, Praag	129
58	The American anti-slavery almanac, 1838, Boston	131
59	Raphael's Prophetic Almanac, 1840, Londen	133
60	Le Comic almanac, 1843, Parijs	135
61	Zodiak-kalender, 1850, Mongolië	137
62	The Cape of Good Hope Almanac, 1851, Kaapstad	139
63	Tamišvarskij kalendar, 1856, Tamisvar (Timișoara)	141
64	The Ceylon Almanac, 1857, Colombo	143
65	Jinwéntáng tōngshū, 1858, Foshan	145
66	Landwirtschaftlicher Volks-Kalender für Tirol und Vorarlberg, 1858, Innsbruck	147
67	Almanach ontologique, 1859, Parijs/Lyon	149
68	Almanak Tom Pouce voor de porte-monnaie, 1859, Utrecht	151
69	Almanach de la Société des Aqua-fortistes, 1865, Parijs	153
70	The Adelaide Almanack, 1867, Adelaide	155
71	Calendario de la elegancia Española, 1868, Madrid	157
72	Dansk Folke-Kalender, 1883, Kopenhagen	159
73	Dybwads Familie-Almanak, 1885, Christiania (Oslo)	161
74	Almanaque de 'El Tiempo', 1887, Mexico	163
75	Almanach de l'escrime, 1889, Parijs	165

76	Folhinha Laemmert, 1889, Rio de Janeiro	167
77	Finlands almanack, 1891, Helsingfors (Helsinki)	169
78	Almanaque de las Portefías, 1891, Buenos Aires	171
79	Almanach illustrado, 1892, Lissabon	173
80	Takvim-i Ebuzzia, 1310 [1892], Constantinopel (Istanbul)	175
81	Kalendarz Krakowski, 1894, Krakau	177
82	Surinaamsche almanak, 1896, Paramaribo	179
83	Almanach du bibliophile, 1898, Parijs	181
84	Ethnikon Imerologion, 1899, Athene	183
85	Der bunte Welt-Kalender, 1899, Winterberg	185
86	Dà Hán Guāngwǔ wǔ nián suì cì xīn-chōu míng shí lì, 1901, Seoul	187
87	Russkij Kalendar, 1905, St. Petersburg	189
88	Telegrafo-Posjtsjensko Kalendarze, 1908, Sofia	191
89	Almanak hins íslenzka þjóðvinafélags, 1915, Reykjavík	193
90	Jüdischer Jugendkalender, 1929, Berlin	195
91	Dà Nán Bǎo Dài qī nián suì cì rén shēn xié jì lì, 1932, Hué	197
92	Salnamah-i Kabul, 1937, Kabul	199
93	Taqwim, 1937, Caïro	201
94	Nationaal-Socialistische Almanak, 1944, Utrecht	203
95	Panchānga (Hindoekalender), 1945, Salumbar	205
96	Tika kalender, eerste helft 20 ^e eeuw, Lombok	207
97	Porhalaan (Batak kalender), eerste helft 20 ^e eeuw, Sumatra	209
98	Patithin 100 pī thīap 3 phāsā, 1966, Krung Thep (Bangkok)	211
99	Egyptische wandkalender, 1996, Caïro	213
100	Government of Sikkim Almanac, 1997, Gangtok	215
	Samenvatting/summary	217
	Literatuur	218

Aureus hic liber est: non est preciosior ulla gemma kalendario.

(Dit boek is van goud: er is geen kostbaarder edelsteen dan het kalendarium)

Johannes Regiomontanus. *Kalendarium*. Venetië, 1476.

L'Almanach, la véritable Bible de l'humanité.

John Grand-Carteret. *Les almanachs français*. Parijs, 1896.

L'almanach est une nécessité, comme le journal.

Édouard Pelletan. *Almanach du bibliophile*. Parijs, 1898.

INLEIDING

Voorgoed voorbij is de tijd dat een huis zonder almanak werd beschouwd als een schip zonder kompas. Deze uitdrukking uit het verleden maakt ons duidelijk hoe belangrijk de almanak was in het dagelijkse leven van onze voorouders. Volgens de Franse filosoof Jean Louis Castilhon (1721-1798; zie nr. 25) waren almanakken de nuttigste boekjes op aarde met informatie over alles wat een mens nodig heeft. Almanakken waren eeuwenlang zeer populair en verschaften belangrijke informatie, zoals een kalender met opgave van godsdienstige feestdagen, gegevens over opkomst en ondergang van de zon, de schijn gestalten van de maan, zons- en maansverduisteringen, weersvoorspellingen, aankondigingen van markten en kermissen, vertrektijden van trekschuiten en postkoetsen, verjaardagen van de leden van het koningshuis, medische adviezen en nog veel

meer praktische wetenswaardigheden. Bovendien bevatten ze vaak amusement in de vorm van talrijke verhalen, gedichtjes, grappige anekdotes, liedjes en raadsels, vaak vergezeld van aantrekkelijke illustraties. Ze werden vroeger in bijna elk huis aangetroffen en dagelijks gebruikt.

De herkomst van het woord 'almanak'

Er zijn talrijke artikelen geschreven over de herkomst van het woord almanak. Sommige etymologen opteerden voor een Keltische, Oud-Saksische, Syrische, Chaldeeuwse of Hebreeuwse origine. Veelvuldig werd aangenomen dat het woord afkomstig zou zijn uit het Arabisch. Het is ook niet onbegrijpelijk achter een woord dat met het Arabische lidwoord 'al' begint een Arabische achtergrond te vermoeden, zoals bijvoorbeeld het geval is bij woorden als algebra,

Duitse schrijfskalender (Neurenberg, 1666, no. 7)

Argentijnse almanak (Buenos Aires, 1891, no. 78)

alchemie en alcohol. Er bestaat weliswaar een Arabisch woord *manâch*, maar dat heeft als betekenis een plek waar kamelen op de grond knielen met hun benen gevouwen onder hun romp. Een doorslaggevend argument tegen de Arabische afkomst van het woord is dat de Arabieren voor het begrip almanak nimmer een term gebruiken die ook maar in de verte herinnert aan het woord almanak, maar de woorden *taqwīm* of *rūznāmah*. Op een internationaal Arabistencongres in Boedapest in 1988 werd uitgebreid gesproken over de etymologie van het woord almanak. Tijdens het congres werd de hypothese geopperd dat het woord *manak* een verkorting zou zijn van *manázil al-kamar*, dat huizen van de maan betekent.

Tegenwoordig wordt door de meeste wetenschappers aangenomen dat het woord van Grieks-Egyptische oorsprong is. De eerste vermelding komt voor in een brief van de Griekse filosoof Porphyrius (234-305 n.Chr.) aan zijn leerling Jamblichus, afkomstig uit Syrië, waarin wordt geschreven over Egyptische (Koptische) astronomische kalenders, die *salmeschiniaka* werden genoemd. De originele brief is verloren gegaan, maar wordt geciteerd door Eusebius (ca. 265-339), bisschop van Caesarea, in zijn werk *Praeparatio Evangelica*, maar hij gebruikt abusievelijk het woord *almenichiaka*. Waarschijnlijk werd het woord door de Arabieren aangetroffen in Griekse geschriften over astronomie en tijdens de Moorse bezetting van Spanje door christenen als pseudo-arabisch woord ('almanach') overgenomen in het Latijn en vandaar verspreid in vele Europese talen.

Arabische almanakken

Griekse geschriften werden al vanaf de achtste eeuw in Bagdad bestudeerd en vertaald in het Arabisch. Die stad was in die tijd een belangrijk wetenschappelijk centrum in de islamitische wereld. Veel van de Griekse kennis over astronomie heeft Europa in de Middeleeuwen bereikt via de Arabische cultuur. Arabische almanakken hebben zich bijvoorbeeld ontwikkeld uit Griekse astronomische jaarboeken met gegevens over de stand van de zon, de maan en de planeten, die onder andere werden gebruikt voor het voorspellen van

Egyptische almanak (Caïro, 1937, no. 93)

eclipsen. De oudst bekende *taqwīm* stamt uit de negende eeuw en is berekend door Thabit bin Kurra (826-901) in Bagdad. Ook de *Almagest*, het beroemde astronomisch handboek van Claudius Ptolemaeus (87-150 n.Chr.), is in het begin van de negende eeuw in Bagdad vanuit het Grieks in het Arabisch vertaald. In 1175 is het boek vervolgens door de Italiaan Gerardus van Cremona (1114-1187) in Toledo uit het Arabisch in het Latijn vertaald. Ook een Arabische almanak van de in Toledo werkzame astronoom Abū Ishāq Ibrāhīm al-Zarqālī, in Europa beter bekend als Arzachel, is door Gerardus in het Latijn vertaald. Mogelijk heeft in Toledo door tussenkomst van Arabieren het woord 'almanach' zijn intrede gedaan in Europa. De stad was het belangrijkste wetenschappelijk centrum van Spanje, waar kennis over astronomie, wiskunde en geneeskunde, werd uitgewisseld tussen islamitische, christelijke en joodse geleerden. Toledo had talrijke grote bibliotheken, maar helaas hebben christenen in de loop der eeuwen duizenden Arabische boeken verbrand, waardoor het bewijs voor de transmissie van het woord almanak van het Arabisch in het Latijn vermoedelijk verloren is gegaan.

Almanakken en kalenders

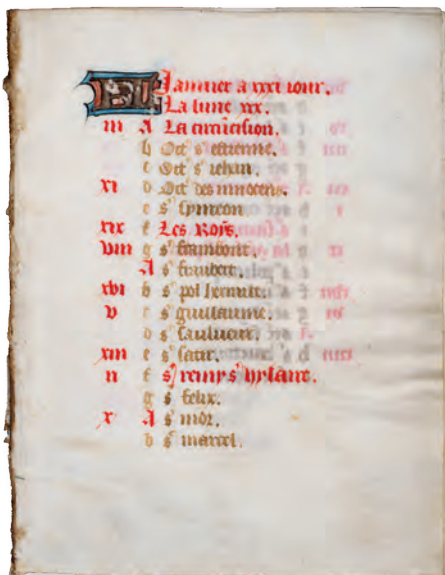
Vanaf de dertiende eeuw wordt het woord 'almanach' regelmatig in Latijnse handschriften aangetroffen. Rond 1267 gebruikte de Engelse Franciscaner monnik Roger Bacon (ca. 1214-1294), die doceerde aan de universiteiten van Oxford en

Parijs, het woord voor astronomische tabellen in zijn *Opus Majus*, dat handelt over wiskunde, astronomie, astrologie, natuurkunde en alchemie. Bacon was een van de belangrijkste geleerden van zijn tijd en deed toen al voorstellen om de verouderde Romeinse kalender te hervormen. Pas in 1582, ten tijde van paus Gregorius XIII, kwam uiteindelijk een ingrijpende kalenderhervorming tot stand, nadat vele geleerden zich decennialang met deze materie hadden beziggehouden.

Almanakken en kalenders zijn niet alleen verwante begrippen, maar werden in het verleden ook vaak als synoniemen gebruikt. Ze werden te koop aangeboden onder uiteenlopende titels: almanac, almanach, almanak, annuarium, calender, kalender, kalendarium, kalengier, dagwijzer, diarium, jaarboekje, jaarwijzer, journael, tijdboekje of tijdwijzer.

Het registreren van de tijd is een universeel verschijnsel. In de geschiedenis van de mensheid is de constructie van een nauwkeurige kalender een moeilijk en belangrijk vraagstuk

gebleken. Reeds in het derde millennium v.Chr. hielden de Egyptenaren en de bewoners van Mesopotamië zich bezig met sterrenkunde en het maken van kalenders. Ongeveer gelijktijdig begonnen ook de Chinezen de bewegingen van de hemellichamen te observeren en te registreren. De astronomie nam een zeer belangrijke plaats in aan het Chinese keizerlijke hof en was onmisbaar voor het samenstellen van de kalender. In het British Museum in Londen zijn oude gedrukte Chinese almanakken uit de negende eeuw aanwezig, die door de Engelse ontdekkingsreiziger Aurel Stein ontdekt werden tijdens zijn tweede expeditie (1906-1909) in de grottempels van Dunhuang, een stad aan de zijderoute in het westen van China. Ook in Midden-Amerika werd veel waarde gehecht aan een nauwkeurige kalender met voorspellingen van zons- en maansverduisteringen, zoals blijkt uit verschillende in steen gehouwen kalenders van de Maya's en Azteken.

Middeleeuwse Franse kalender (Troyes, 1450-1500, no. 1)

Italiaanse almanak (Venetië, 1582, no. 3)

Middeleeuwse kalenders worden in Europa aangetroffen in getijdenboeken, brevieren, missalen en astronomische tractaten. Kalenders waren een onmisbaar hulpmiddel bij het reguleren van belangrijke godsdienstige feestdagen in kerken en kloosters. Vroeger werd van elke priester kennis van de tijdrekenkunde (computistiek) verwacht. In de Middeleeuwen was het grootste deel van de bevolking analfabeet en het was de taak van de priester om aan te geven wanneer Pasen, Hemelvaartsdag, Pinksteren, Kerstmis of de feestdag van een heilige gevierd moest worden. Door de uitvinding van de boekdrukkunst en de groeiende alfabetisering nam de verspreiding van kalenders en almanakken enorm toe en was het gebruik ervan niet langer het privilege van de geestelijkheid. Jaarlijks werden over de hele wereld miljoenen almanakken gedrukt, die dagelijks werden gebruikt door vele mensen uit alle lagen van de bevolking.

Vorm en ontwikkeling van de almanak

Vanaf de uitvinding van de boekdrukkunst in Europa, omstreeks het midden van de vijftiende eeuw, werden jaartabellen met gegevens over Nieuwe en Volle Maan gedrukt op één blad papier. Die ontwikkelden zich via wandkalenders tot almanakken in boekvorm (sterrenkundige jaarboeken), die de posities van de zon, de maan en de planeten aangaven voor elke dag van het jaar. De overgang van eenbladskalenders naar almanakken in boekvorm had te maken met de behoefte aan informatie in een handzaam formaat. Vroege voorbeelden van dergelijke sterrenkundige jaarboeken, die berekend waren voor meerdere jaren, zijn de almanakken van Johannes Regiomontanus en Johannes Stoeffler in de tweede helft van de vijftiende eeuw. In de eeuwen daarna ontwikkelde de almanak zich geleidelijk tot een nuttig en amusant kalenderboekje voor iedereen, eenvoudig van vormgeving en daardoor goedkoop, waardoor vrijwel iedereen zich er een kon veroorloven. Er waren echter ook zeer luxueuze almanakken, gebonden in met goud bestempelde leren of geborduurde zijden boekbanden. Om de boekjes extra aantrekkelijk te maken, werden ze vaak versierd met een aantal prentjes, waardoor ze

zeer geschikt waren om rond de jaarwisseling als geschenk aan te bieden.

Voor elke groep in de samenleving was er een aparte almanak, zoals kantooralmanakken voor mannen, liefdesalmanakken voor vrouwen, almanakken voor kooplieden, regenten, chirurgijns, zeelieden, reizigers, studenten, boeren, kinderen en dienstboden. In de achttiende eeuw ontstonden literaire almanakken, waarbij het accent werd gelegd op gedichtjes en verhalen. Bovendien werden de tijdrekenkundige gegevens steeds minder belangrijk, hetgeen uiteindelijk resulteerde in negentiende-eeuwse muzenalmanakken zonder kalender.

Helaas werden almanakken na het verstrijken van het jaar, na bewezen dienst, vaak afgedankt en weggegooid. In het beste geval werden ze in een la van een kast gelegd, waar ze langzaam wegwijnden. In China werden almanakken eeuwenlang aan het eind van het jaar ritueel verbrand om het jaar af te sluiten en het nieuwe jaar te verwelkomen. Van oude almanakken en kalenders zijn er dus niet veel bewaard gebleven. De almanak is echter ook te beschouwen als de vogel Phoenix onder de boeken. Elk jaar herrijst hij uit zijn as en verschijnt er weer een nieuwe jaargang.

Oostenrijkse schrijfkalender (Wenen, 1825, no. 56)